

הנקה ושאיבת חלב בשבת

הרב אריה כץ - רב משיב במכון פוע"ה

א. מבוא ועקרונות

הגמרא במסכת שבת (צה ע"ב) מביאה ברייתא:

"תנו רבנן: החולב והמחבץ והמגבן כגרוגרת, המכבד, והמרבץ, והרודה חלות דבש, שגג בשבת - חייב חטאת, הזיד ביום טוב - לוקה ארבעים, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: אחד זה ואחד זה אינו אלא משום שבות".

בהמשך אומרת הגמרא: "חולב חייב משום מפרק", ומפרש רש"י שמדובר כאן בתולדה של מלאכת דש.

הרשב"א (שם ד"ה ואי קשיא לך) מביא, שנחלקו הגאונים האם מחלוקתם של ר' אליעזר וחכמים אמורה בכל המלאכות של הברייתא, ולפי זה בחליבה לדעת חכמים (שהלכה כמותם) יש איסור דרבנן בלבד, או שמחלוקתם הינה על שלוש המלאכות האחרונות בלבד, ואילו על שלוש המלאכות הראשונות, לכולי עלמא חייב חטאת:

"ואי קשיא לך דהא אמרינן בכתובות פרק אע"פ (ס' א') גונח יונק חלב כדרכו ואינו חושש מאי טעמא מפרק כלאחר יד הוא ובמקום צערא לא גזרו ביה רבנן, דאלמא חולב ביד הוה ליה מפרק גמור ואסור דבר תורה, יש לומר דלדבריו דרבי אליעזר קאמר ולומר דאפילו לרבי אליעזר דמחייב אי יונק בפיו שרי דמפרק כלאחר יד הוא ולעולם לא סבירא לן כוותיה וכן כתב רבינו הא"י גאון ז"ל, אבל ר"ח ז"ל כתב דחולב מפרק גמור הוא וחייב מההיא דמסכת כתובות ואיתא נמי ביבמות (ק"ד א')."

מחלוקתם מוסבת על הגמרא בכתובות (ס ע"א) האומרת, שמי שרפואתו לשתות חלב ואין לו, יכול לינק חלב ישירות מהבהמה, משום שאין זו דרך חליבה ומכיוון שמדובר בשינוי, יש כאן איסור דרבנן בלבד, ולא גזרו חכמים במקום צער. עולה מכך, שאם היה חולב את הבהמה כדרכה, היה כאן איסור דאורייתא. מחלוקת הגאונים מוסבת על השאלה האם נאמר שגמרא זו היא רק לשיטת ר' אליעזר הסובר שחליבה הינה איסור דאורייתא, ולפי חכמים אין צורך לנהוג כאן בשינוי, או שהיא מלמדת שלכל הדעות חליבה רגילה הינה איסור דאורייתא.

הרמב"ם בהלכות שבת (פרק ח הל' ז) פסק במפורש שהאיסור הוא מדאורייתא:

"החולב את הבהמה חייב משום מפרק".

כאשר מדובר בהנקה, מצאנו בגמרא (שבת קלה ע"א):

"בן שמונה הרי הוא כאבן, ואסור לטלטלו. אבל אמו שוחה ומניקתו מפני הסכנה".

ומסביר רש"י (שם ד"ה מפני הסכנה): "מפני שחלב הרבה בדדיה, ומביאה לידי חולי".

כוונת הדברים היא שמי שנולד בזמן הגמרא לאחר שמונה חדשי הריון, לא היה יכול לחיות ולכן דינו היה כמת לעניין שאסור לחלל עליו שבת ולטלטל אותו. למרות זאת הותר להניק אותו מפני הצער של אמו עקב ריבוי החלב.

מכך ניתן ללמוד, שהנקת תינוק עצמה מותרת בשבת, אולם שלא לצורך הנקה הדבר אסור, אלא אם כן מדובר במקום חולי, כאשר מרש"י עצמו משמע שאין צורך בסכנה גמורה כדי להתיר זאת.

אכן התוספות (שם ד"ה מפני הסכנה) אומר בצורה מפורשת שאין צורך בסכנה, אלא גם צער גדול מתיר זאת, שכן היות ומטרת הוצאת החלב איננה לצורך שתייתו, מדובר במלאכה שאינה צריכה לגופה שאסורה מדרבנן, והתירו אותה במקום צער גדול. התוספות (שם) אף אומרים שמפני הצער מותר לה לא רק להניק את התינוק, אלא גם לחלוב את עצמה ולהוציא בידיים את החלב.

על בסיס זה פסק השולחן ערוך (או"ח סימן של סעיף ח):

"נולד לח', או ספק בן ז' או בן ח', שלא גמרו שערו וצפרניו, אסור לטלטלו אבל אמו שוחה עליו ומניקתו מפני צער החלב שמצערה; וכן היא בעצמה יכולה להוציא בידה החלב המצער אותה".

ומסביר המשנה ברורה (שם ס"ק לב):

"על הארץ דאין זה כדרך מפרק כיון שהולך לאיבוד ועוד דהוי מלאכה שאינה צריכה לגופה דפטור, ומשום צערא לא גזרו כמו מפיס מורסא".

כלומר ההיתר הוא שהחלב ילך לאיבוד, שאז מדובר באיסור דרבנן, הן משום שזו מלאכה שאינה צריכה לגופה, והן משום שאיסור מפרק מן התורה נאמר רק כשהנוזל היוצא נכנס לכלי, ולא כשהוא הולך לאיבוד.

בשו"ת אבני נזר (או"ח סימן מז) מובא, שמותר אפילו לחלוב לכלי אם אחר כך שופך אותו לאיבוד, שכן עדיין מדובר במלאכה שאינה צריכה לגופה. אך בקצות השולחן (סימן קלח בדי השולחן ס"ק ל) הסכים להקל רק במידה ותדאג לא להגיע לשיעור שלם, כלומר שאחרי שתחלוב מעט פחות מכגורגרת (שזה בערך כפית וחצי) תדאג לרוקן את הכלי.

בתוספתא מסכת שבת (פ"י הל' ד) כתוב:

"לא תקל אשה מדדיה ותחלוב לתוך הכוס או לתוך הקערה ותניק את בנה".

על פי מה שהוסבר לעיל מובנת פסיקת התוספתא: הנקה הותרה בשבת, אולם לא הוצאת חלב בידיים. רק במקום צער הדבר הותר, וגם אז רק כשהחלב הולך לאיבוד, אולם כאן מדובר בהוצאת החלב לתוך כלי על מנת לתת ממנו לתינוק, ואם כן זוהי מלאכה הצריכה לגופה שאסורה מן התורה.

תוספתא זו הובאה בשיבולי הלקט (סימן קכג) ונפסקה להלכה בשולחן ערוך (סימן שכח סעיף לד), ועיין בביאור הלכה (שם) שהביא מהפרי מגדים שמדובר כאן באיסור דאורייתא, ולכן אסור גם במקום חולי, אם לא במקום פיקוח נפש.

אמנם בסעיף הבא בשולחן ערוך (לה) מובאת הלכה נוספת שמקורה מהשיבולי לקט:

"מותר לאשה לקלח מהחלב כדי שיאחוז התינוק הדד ויינק".

ונחלקו הפוסקים בפירושה של הלכה זו: בפרי מגדים (שם) כתב, שמדובר בקילוח על גבי קרקע, שכיוון שהחלב הולך לאיבוד אין כאן איסור דאורייתא והותר לצורך התינוק. אולם המשנה ברורה (שם ס"ק קיב) כתב שמותר לקלח אפילו לפי התינוק, ובשער הציון (שם ס"ק פא) כתב שכן מופיע במפורש בשיבולי לקט, ונראה שהטעם לכך הוא משום סכנה, שאם האמא לא תתחיל לקלח לתוך פיו לא יינק, ונשאר בצ"ע. ובתוספת שבת (הובא בשער הציון שם) גם כן כתב שמותר לקלח ישירות לפי התינוק,

אולם דעתו שבאישה חליבה אסורה רק מדרבנן, שאין דרך חליבה באישה אלא דרך הנקה, ולכן התירו¹, ושער הציון דחה את דבריו.

על כל פנים, מדברים אלו עולים העקרונות הבאים:

1. ישנו איסור לשאוב חלב בשבת. באם השאיבה היא לתוך כלי מדובר באיסור דאורייתא.
2. אם השאיבה הינה לאיבוד מדובר באיסור דרבנן, ובמקום חולי או צער גדול הדבר מותר, אפילו כשאין פיקוח נפש.
3. מותר לאישה להניק כדרכה בשבת².
4. במקום סכנה ופיקוח נפש, כשאין אפשרות אחרת, מותר לשאוב חלב גם לצורך התינוק.

ב. יישום למעשה³

כאמור לעיל, במקום צער גדול התירו לשאוב חלב באיסור דרבנן, שמשמעותו חליבה לאיבוד. לאור זאת יוצא ששאיבת חלב בידיים לכיור וכד' היא הדרך העדיפה במקום צער. במידה והדבר איננו אפשרי, ניתן לשאוב במשאבה לאיבוד, ובאם ניתן רק לתוך כלי, הרי שעדיף לפגום את הכלי בסבון וכד' כדי שהשאיבה תהיה ישירות לאיבוד. במידה ואין לה סבון, הרי שיש לסמוך על דברי האבני נזר שגם באופן כזה, אם מרוקנים את הבקבוק לכיור ולא עושים בו שימוש, עדיין מדובר באיסור דרבנן, אך מחמת החשש לאיסור סקילה בכך, יש לדאוג שלא יצטבר בכלי שיעור של גרוגרת, שהוא כפית וצחי חלב, ותרוקן את הבקבוק כל פעם לאחר שאיבה מעט.

כאשר מדובר בשאיבה לצורך תינוק שניזון מחלב אם, וכגון שמדובר בפג שלא מסוגל עדיין לינוק וכד', הרי שמותר לשאוב חלב לצורך כך, אף על פי שמדובר באיסור דאורייתא, שכן אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש, ותינוק שעדיין לא התנסה בתחליפי חלב, נחשב למסוכן לעניין זה. אמנם אם באופן רגיל הוא ניזון גם מתחליפי חלב, הרי שאין התיר לשאוב לצורך אכילה בשבת, משום שאין כאן פיקוח נפש.

אמנם במצב כזה השאיבה תהיה רק לצורך מזונו של התינוק בשבת עצמה, אך לא לצורך מזון של לאחר השבת, שהרי לצורך מזון של אחר השבת תוכל לשאוב לאחר השבת, ואין צורך לחלל שבת לשם כך.

¹ ועיין בתורת היולדת פרק מא הע' א שהביא בשם הרב ואזנר, שבזמן הזה, ששאיבת חלב הפכה לדבר רגיל ומקובל, גם התוספת שבת יודה שמדובר באיסור דאורייתא.

² באור שמח (הל' שבת פ"ח הל' י) כתב, שההנקה מותרת אף במקום שאין כאן פיקוח נפש לתינוק, כגון שהוא אוכל גם דברים נוספים, והסברא לכך היא שחלב בפי התינוק נחשב אוכל ולא משקה, ובדיני מפרק נפסק שאין איסור בסחיטה (שגם היא תולדת מפרק) לתוך אוכל, ודווקא כשמדובר במשקה יש איסור. לשיטות הסוברות שחלב בפי התינוק נחשב משקה, יש לומר שהתינוק עצמו הוא שעושה את פעולת ההנקה ולא האמא, ואף שיש איסור דרבנן לתת לתינוק לעשות איסור בידיים, במקום שזה דרך גידולו לא גזרו. ובשו"ת רבי אליעזר גורדון (סימן יב הע' ו) דחה דבריו, ונשאר בצ"ע איך ניתן להניק בשבת כאשר אין זה עיקר מזונו של התינוק. אולם עיין בשמירת שבת כהלכתה (מהד' חדשה פל"ו הע' טז) שיישב את דברי האור שמח, והביא בשם הגרש"ז אוירבאך זצ"ל שניקת תינוק בשבת נקראת דרך אכילה ולא מפרק, ולכן הותר להניק גם סמוך למוצ"ש, ואין צורך להמתין עד צאת השבת, אף שהתינוק לא יסתכן בכך.

³ עקרונות היישום למעשה נלקחו ככלל מדברי השמירת שבת כהלכתה (מהד' חדשה פל"ו סעיפים יט – כב) תוך העזרות בספרים נשמת אברהם (או"ח סימן שכח), אנציקלופדיה הלכתית – רפואית (ערך הנקה) וספר תורת היולדת (פמ"א).

כאשר התינוק יכול לינק, אלא שאמו לא נמצאת בסמוך אליו (וכגון שהיא רופאה או אחות שצריכה לעשות תורנות בשבת), הרי שלכתחילה תעשה כל מאמץ שלא תצטרך לשאוב בשבת, ורק אם אין אפשרות אחרת, יכולה לשאוב בשבת ולדאוג שהבקבוק יגיע לתינוק.

כאשר ישנה אפשרות להכין חלב אם שאוב בימות החול לצורך השבת (וכגון שהדבר ידוע מראש), הרי שבודאי יש בכך מעלה גדולה (ובשבת עצמה, על מנת שהחלב יישמר ולא יתייבש, תנהג כדלקמן), אך אין בכך חיוב גמור מן הדין⁴.

ישנם מקרים בהם התינוק איננו מסוגל לשתות חלב אם (כגון פגים שצריכים תזונה מיוחדת) אפילו בבקבוק, אולם האישה רוצה לשאוב חלב על מנת שתוכל להניקו לכשיבריא, ובאם לא תשאב חלב עלול חלבה להתייבש. במקרים כאלו ניתן לשאוב את החלב לאיבוד (ובדרכים שפורטו לעיל), אולם אין היתר לשמור את החלב ולהקפיאו לצורך בעתיד, שכן באופן כזה מדובר באיסור דאורייתא שאינו נצרך.

ג. משאבה חשמלית

כאשר אישה שואבת חלב במשאבה ידנית, הרי שבכל לחיצה ולחיצה על ידית המשאבה ישנו איסור חדש של שאיבה. לעומת זאת, במשאבות החשמליות הקיימות היום, הרי שרק הפעולה הראשונה של הצמדת המכשיר נעשית ע"י האישה, ומכאן ואילך כל השאיבה היא אוטומאטית⁵. מכאן עולה, שהדרך הטובה ביותר לשאוב חלב היא באמצעות חיבור המשאבה לשעון שבת לפני שבת והפעלתו בזמנים מסוימים לשם השאיבה. במידה וניתן להצמיד את המכשיר עוד לפני הפעלתו האוטומאטית על ידי שעון השבת, הרי שהדבר ראוי עוד יותר, שכן ייתכן וניתן להגדיר באופן כזה את כל פעולת שאיבת החלב כגרמא.

נשאלת השאלה מה הדין כאשר לא חברו את המשאבה לשעון שבת לפני שבת, האם עדיף לשאוב במשאבה ידנית, בה כל פעולה היא איסור בפני עצמו, או במשאבה חשמלית, בה יש איסור אחד של שאיבת חלב, אך מלבדו קיים גם האיסור של עצם הפעלת המעגל החשמלי.

כאשר מדובר בשאיבה לאיבוד נראה שעדיף להשתמש במקרה כזה במשאבה ידנית. הסיבה לכך היא שאמנם לדעת פוסקים רבים אין איסור דאורייתא בסגירת מעגל חשמלי שאיננה כוללת בתוכה פעולות נוספות (כגון מבעיר בהדלקת נורת להט), אולם לכתחילה אנו חוששים לדעת החזון איש ועוד פוסקים ומחמירים בדבר⁶.

⁴ בסימן רמח סעיף א מבואר, שמיום רביעי בשבוע, אין לעשות מעשה שבעטיו עלולים להגיע למצב של חילול שבת. בשער הציון (סימן שמד ס"ק ט) כתב, שאיש צבא המחויב בפקודה לסיים מלאכה עד שבת בצהריים, צריך לדאוג לסיים אותה לפני שבת, שכן כל מה שאפשר להכין לפני שבת על מנת שלא יצטרך לחלל שבת, מחויב לעשות. אך במשנה ברורה (סימן של ס"ק א) לגבי מעוברת בחודש התשיעי, כתב רק שמן הראוי להכין את צרכיה לפני שבת שמא תלד בשבת, ולא שמדובר בחובה גמורה. ועיין בשמירת שבת כהלכתה (מהד' חדשה פ"ב סעיף לד) שכתב שמעשה שיש בו טורח גדול, מעיקר הדין אין חיוב לעשותו כדי למנוע את הצורך בחילול שבת. נראה שתוספת של שאיבות חלב במשך כל השבוע, על מנת לספק את כל מזונו של התינוק בשבת, מוגדרת כטורח גדול.

⁵ בנשמת אברהם מביא, שיש סוג נוסף של משאבה חשמלית, שבו יש חור שהאישה צריכה לכסות ולרפות לסירוגין באצבעה. דינו של מכשיר זה זהה למשאבה ידנית, בה כל פעולה הינה איסור בפני עצמו.

⁶ ראה שמירת שבת כהלכתה מהד' חדשה פ"ג הע' א שיש לחשוש לדעת החזון איש שיש בחשמל איסור בונה וסותר. ובפרק לב (סעיף פו) התיר להפעיל מזגן בשבת רק לצורך חולה שיש בו סכנה, זאת אף שבמנחת שלמה (ח"א סימן יא) כתב הגרש"ז אירבאך שמדובר בחידוש גדול עד מאוד, וכל מי שנשא ונתן הלכות חשמל בשבת (כולל הוא עצמו בספרו מאורי אש) לא הזכיר כלל שיש לחשוש למלאכות אלו. לעומת זאת, בפרק יג (סעיף לט) התיר לומר לנכרי להדליק מזגן בשבת ביום חם, ומקורו בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סימן כג), שהתיר משום שכתב שיש בכך רק איסור דרבנן, ולצורך גדול התירו אמירה לנכרי באיסור דרבנן. אמנם הגר"י אריאל

אולם כאשר מדובר בשאיבה לצורך התינוק, נראה לכאורה שעדיף להשתמש במשאבה חשמלית אף שמפעילים אותה בשבת, מאשר משאבה ידנית, שכן בודאי כמות האיסורים עדיין תהיה קטנה יותר, ועוד שדעת רוב הפוסקים שאין בחשמל איסור דאורייתא (אמנם האיסור הראשוני של השאיבה קיים, ולא יעזור להצמיד את המשאבה לפני ההפעלה, שכן ברגע ההפעלה הוא עושה מעשה בידיים של שאיבה, אך עדיין מדובר במעשה איסור אחד ולא בכמה איסורים), והדרך העדיפה ביותר היא שתצמיד את המשאבה לגופה לפני הדלקת המכשיר, ותדליק את המכשיר בשינוי כגון באמצעות המרפק.

הרב שמואל אריאל במאמרו "עשיית מלאכה בשינוי בשבת, במקום צער או הפסד" (תחומין לא עמ' 80-96) כתב גם הוא שעדיפה שאיבה במשאבה חשמלית והפעלתה בשינוי, מאשר שאיבה במשאבה ידנית, אולם הוסיף וכתב שאף במקום שהותר רק לשאוב לאיבוד משום צער, ואין מדובר בפיקוח נפש, הפעלת משאבה חשמלית בשינוי עדיפה על הפעלת משאבה ידנית. לענ"ד במקרה כזה עדיפה משאבה ידנית, שכן ישנה מחלוקת גדולה מהם גדרי השינוי הנצרכים על מנת שמלאכה תחשב כשינוי, ועקב החשש של נגיעה באיסור דאורייתא, לא כדאי להזדקק לכך. אמנם אם אין משאבה ידנית וזוהי הדרך היחידה לשאוב את החלב לאיבוד, והמכשיר לא הופעל באמצעות שעון שבת לפני שבת, נראה שיש להתיר להדליק את המכשיר בשינוי בשבת עצמה.

ד. סיכום

1. מותר להניק בשבת תינוק כדרכו, גם אם אין הוא נצרך לכך למזונו. ההנקה מותרת גם בסמוך למוצאי שבת, ואין שום הידור בהמתנה ליציאת השבת.
2. באם יש צורך – מותר לשאוב חלב עם היד ישירות לפי התינוק על מנת לגרום לו להתחיל בפעולת הניקה.
3. שאיבת חלב בשבת הינה פעולה אסורה. במידה ומטרת השאיבה היא לצורך שתיית החלב מדובר באיסור תורה. במידה והחלב הולך לאיבוד מדובר באיסור דרבנן.
4. תינוק שאינו מסוגל לינוק, ותזונתו מתבססת על חלב אם שאוב, ראוי להדר ולשאוב חלב בימות החול לצורך הזנתו בשבת (ובשבת עצמה לשאוב לאיבוד כדלקמן על מנת לשמר את ייצור החלב). במידה ולא הוכן חלב שאוב מבעוד יום, או שקשה לאישה להכין, מותר לשאוב חלב לצורך תזונת התינוק על פי סדר העדיפויות הבא:
 - א. להכין מבעוד יום משאבה חשמלית שתידלק באמצעות שעון שבת. אם ניתן להצמיד את המשאבה לגוף לפני הדלקתה, ראוי לעשות כן.
 - ב. לא הוכנה משאבה חשמלית מבעוד יום, להפעיל בשינוי (כגון באמצעות המרפק) משאבה חשמלית בשבת עצמה.
 - ג. במידה ואין משאבה חשמלית, ניתן לשאוב חלב בשבת באמצעות משאבה ידנית.
5. האמור בסעיף הקודם נכון גם במידה ומדובר בתינוק המסוגל לינוק, אולם מסיבה כלשהיא לא תוכל האישה להניקו במהלך השבת ויצטרך לשתות מבקבוק, אולם יש להשתדל שלא להגיע למצב כזה.
6. בכל מקרה, אין לשאוב בשבת חלב לצורך ימות החול.

אמר לי שלדעתו פשוט שעדיף להשתמש במשאבה חשמלית אפילו אם צריך להפעיל אותה בשבת, מאשר במשאבה ידנית בה כל לחיצה היא פעולה בפני עצמה, וזאת אפילו במקום בו אנו מתירים רק שאיבה לאיבוד.

7. תינוק שאיננו מסוגל לשתות חלב אם, ואמו שואבת חלב בימות החול על מנת שכשיוכל לשתות חלב אם יהיה לה חלב, ובמידה ולא תשאב חלב בשבת עלול חלבה להתייבש, או שאימו סובלת מגודש המצערה, מותרת לשאוב בשבת חלב לאיבוד על פי סדר העדיפויות הבא:

א. הכנה מבעוד יום של משאבה חשמלית וכדלעיל.

ב. לא הוכנה משאבה חשמלית מבעוד יום, שאיבה באמצעות משאבה ידנית.

ג. במידה ואין משאבה ידנית, ניתן להפעיל בשבת את המשאבה החשמלית בשינוי.

8. צורת שאיבת החלב לאיבוד תהיה על פי סדר העדיפויות הבא:

א. שאיבה לכיור או על גבי קרקע.

ב. במידה ואין אפשרות כזו (כגון שעל פי צורת המשאבה אין אפשרות שלא לשאוב לתוך בקבוק), יש לשים סבון כלים בתוך הבקבוק לפני השאיבה על מנת לפגום את החלב שיצא לבקבוק.

ג. באם אין סבון כלים או חומר פוגם אחר, ניתן לשאוב ישירות לתוך הבקבוק ולרוקנו בכל פעם לפני שמצטברת כמות של כפית וחצי בבקבוק.

9. בכל מקרה, אין לשמור את החלב שנשאב בשבת כשאינו נצרך להזנת התינוק בשבת עצמה.